

Kardos Gábor

Kinek van joga a fejlődéshez?

A második világháború éveitől kezdődően erőteljesen foglalkoztatta a szövetséges államok közvéleményét az a kérdés, hogy tulajdonképpen miért is harcolnak. Ennek részeként persze az is, hogy az egyszerű emberek szempontjából mit is jelentenek a háborús célok. Roosevelt elnök a félelemtől és a nélkülözésektől mentes életről beszélt. H. G. Wells, az ismert angol író *Az ember jogai* címmel kiáltványt készített, amelyben ugyanerre a kérdésre kereste a választ. A kiáltvány első szakasza így szól:

„Minden embernek, színre és fajra való tekintet nélkül, joga van a születésétől a haláláig tartó egészséghez és a fizikai és szellemi fejlődése teljességének megvalósításához szükséges táplálékhoz, lakáshoz, jövedelemhez, orvosi ellátáshoz és gondoskodáshoz.”

Ez a cikkely aforisztikusan összefoglalja a hatvanas évektől kibontakozó és az alapvető emberi szükségleteket emberi jogként rögzíteni kívánó gondolati iskola legfőbb tételeit. „A fizikai és szellemi fejlődés teljességének megvalósítása” szóhasználat azonban ennél többre is utal, pontosabban többet előlegez meg: az egyén fejlődéshez való jogának gondolatát.

A fejlődéshez való jog hangoztatása azért került a „Dél” diplomáciai erőfeszítéseinek középpontjába a hetvenes években, hogy az elmaradott államok megsegítése morális vagy politikai obligációból nemzetközi jogi kötelezettséggé alakuljon át. A fejlődés jogának lényege — a nemzetközi kapcsolatokban — az államok közötti materiális egyenlőtlenség jogi tükrözése: pozitívan megkülönböztető bánásmód biztosítása, segélyek nyújtása. Helyesen állapítja meg Oscar Schachter, amerikai nemzetközi jogász, hogy ebben a koncepcióban nem az az érdekes, hogy a szegény és elmaradott országok a magukénak vallják, hanem az, hogy — legalábbis többé-kevésbé — a követelések címzettjei, a fejlett államok is elfogadták. Ennek bizonyítékát nem annyira az ENSZ közgyűlése vagy más nemzetközi szervezetek által elfogadott határozatok adják; mindinkább a fejlődőknek nyújtott tényleges segítség mennyisége és tartama jelenti. Ez az elmélet számára megalapozza az ilyen irányú kötelezettség elfogadását, de a gyakorlatban persze messze nem elégíti ki a szegény államok igényeit.

Az elmélet számára egyébként érdekes párhuzam adódik a vagyoni és a személyi viszonyokat szabályozó polgári jog és a nemzetközi jog fejlődése között. Nyugaton ugyanis a jóléti állam koncepciójának gyakorlati kibontakozásával kifejlődött a szociális jog illetve az állam gondoskodási kötelezettsége (*Fürsorgepflicht*). A fejlődéshez való joggal, vagy pontosabban az ennél jóval szélesebb és a segítségnyújtás különböző formáit szabályozó *fejlődés nemzetközi jogával*, a nemzetközi jog is jelentős részben „szociális joggá” vált. A klasszikus nemzetközi jog nyersessége, „hatalmi realizmusa” tovább oldódott. (Az oldódás más tényezőit például az erőszak alkalmazásának eltiltása, az emberi jogok nemzetközi védelme stb. jelenti.)

A *fejlődéshez való jog azonban nehezen értelmezhető az egyén jogai, azaz a nyugati emberi jogi tradíció keretében*. Vannak — ilyen például a neves holland nemzetközi jogász, Pieter van Dijk —, akik szerint a fejlődéshez való jog a polgári és politikai, illetve a gazdasági, szociális és kulturális jogok érvényesülésének előfeltétele, azaz az egyik állam a másik segítségével lesz képes arra, hogy az emberi jogok teljességét biztosítsa az állampolgárainak. Mások szerint a nyugati emberi jogi tradíció azt követeli, hogy a fejlődéshez való jogot egyéni jogként is értelmezzük. Ennek tartalmát illetően azonban nincs teljes egyetértés, annak ellenére, hogy a kiindulópont általában közös, az ti., hogy *szintézis* jognak tekintik az egyén jogát a fejlődéshez. Az egyik álláspont szerint az egyén fejlődéshez való joga nem más, mint a *Polgári és Politikai Jogok*, illetve a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányai*ba foglalt valamennyi emberi jog összessége. Egy másik megközelítés szerint az egyén fejlődéshez való joga az alapvető jogok (az élethez, az élelemhez, a ruházathoz és az orvosi ellátáshoz való jogok) illetve a nem korlátozható polgári és politikai jogok (ilyen például a kínzás, a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód, a rabszolgaság és a szolgaság tilalma stb.) *összességét* jelenti. Az ENSZ közgyűlése által 1986-ban elfogadott *Nyilatkozat a Fejlődéshez Való Jogról* kiemeli, hogy az elidegeníthetetlen emberi jog, és azt is, hogy az emberi *személy* a fejlődés központi alanya. A fejlődéshez való joghoz társítva azonban nem nevez meg polgári és politikai jogokat, hanem „többek között” említi az esélyek egyenlőségét — mindenki számára — az alapvető erőforrásokhoz való hozzájutásban, az oktatásban, az egészségügyi ellátásban, az élelmezésben, a lakhatásban, az alkalmazásban és a jövedelem méltányos elosztásában. Véleményem szerint az annak idején Wells által használt megfogalmazás szerencsésebb, mert kifejezetten kimondja, hogy az alapvető emberi szükségletek kielégítésének az egyének fizikai és szellemi fejlődésének megvalósulása érdekében kell történnie.

Ha azonban sikerül is a fejlődéshez való jog egyik alanyaként az egyént azonosítani, a jog tartalma *bizonytalan* marad. Nem definiálható pontosan, *mire köteles az állam*, azon túl, hogy pozitív lépéseket kell tennie („megfelelő nemzeti fejlesztési politika kidolgozása, amelynek célja az egész lakosság és valamennyi egyén jólétének folyamatos növelése”, amint ezt az idézett ENSZ közgyűlési nyilatkozat kimondja), és hogy *mit követelhet az egyén*.

A fejlődéshez való jogról szóló ENSZ-nyilatkozat a *népet* is a jog alanyának tekinti, és többször is aláhúzza a népi részvétel fontosságát annak folyamatában. Mit tehet azonban a „nép”? Beszélhetünk-e a nép

jogáról a fejlődésre, vagy általában a népek jogairól egy demokratikusan megválasztott és így működő kormány esetében, esetleg azzal szemben? Vannak, akik ezt kategorikusan tagadják, így például Christian Tomuschat német jogtudós. A demokráciákban is születnek azonban rossz döntések, amelyek téves fejlődési pályára állítják az országot, és a hagyományos értékek és struktúrák lerombolásához vezetnek. *Ilyen esetekben a helyi közösségeknek, az önszerveződő csoportoknak lehetőségük kell, hogy legyen arra, hogy az ilyen irányba mutató döntések ismételt megfontolására kényszerítsék a hatóságokat.* Nyilvánvaló, hogy a „nép” strukturálatlan egész. Ténylegesen aktív szerepet az alulról szerveződő, öngazgató társadalmi szervezetek és mozgalmak játszanak, és nem a „nép”. A népek jogainak koncepciója kettős szerepet tölthet be: *legitimált célokat* adhat az ilyen társadalmi mozgalmaknak és szervezeteknek (ilyenek például a torz fejlődés egyik konkrét területén a városvédő mozgalmak), és mintegy aláhúzhatja a jelentőségét és új dinamikát adhat a *közvetlen demokrácia* jogintézményeinek, a népszavazásnak, a petíciós jognak, az ún. *actio popularis*nak (amely mindenki számára nyitva álló perlési lehetőséget jelent), a polgárok lakóhelyek szerinti közgyűlésének (például a falugyűlésnek) és a „fenntartott helyek” gyakorlatának. (Ez utóbbi azt jelenti, hogy ha a helyi közigazgatásban a társadalom leghátrányosabb helyzetű csoportjai — így Indiában a nők, a páriák — meghatározott mértékű képviselőket kapnak, ezeket a helyeket szervezeteik töltik be.)

Az államon belül értelmezett fejlődéshez való jog tehát sokkal inkább lehet a civil társadalom önszervező közösségeit segítő program és jogi ideológia, mint alanyi jog.

Végül még annyit: a fejlődés és az emberi jogok között nem csupán a fejlődéshez való jog jelenti a kapcsolatot, hanem az a tény, hogy a valódi gazdasági és társadalmi fejlődéshez az emberi jogok teljességének állami garانتálására van szükség.

Irodalom

- Bokorné Szegő Hanna: Az emberi jogok egyes csoportjainak megközelítése és az alkotmányfejlődés. *Állam- és jogtudomány*, XXXI/2. 1989.
- Pieter van Dijk: The Right to Development and Human Rights — A Matter of Equality and Priority. In *Israeli Yearbook of Human Rights* 14. kötet, Tel Aviv, Tel-Avivi Egyetem. 1984.
- Asbjorn Eide: Maldevelopment and the „Right to Development” — A Critical Note with a Constructive Intent. In René-Jean Dupuy (szerk.) *The Right to Development at International Level*, Alphen aan den Rijn: Sijthoff-Noordhoff. 1980.
- Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. Budapest, Akadémiai. 1975.
- Karel de Vey Mestdagh: Right to Development. *Netherlands International Law Review* XXVIII/3. 1981.
- Oscar Schacter: The Evolving International Law of Development. *Columbia Journal of Transnational Law* 15/1. 1976.
- Christian Tomuschat: The Rights of Peoples and Human Rights, their Relationship within the Context of Western Europe. UNESCO Szimpózium, Canberra 1987. augusztus 24—28. 24—28.
- Földesi Tamás: Emberi jogok. Budapest, Kossuth. 1989.
- H. G. Wells: *The Rights of Man*. Harmondsworth, Penguin.